

Posudek oponenta disertační práce

Mgr. Renata Vytejšková

*Vývoj ošetrovatelství a ošetrovatelského školství v první polovině 20. století
v českých zemích*

1. LF Univerzity Karlovy, Ústav dějin lékařství a cizích jazyků, 254 s.

Mgr. Renata Vytejšková si jako téma práce vybrala problematiku, která není v naší historiografii až na výjimky nijak zvlášť akcentována, ostatně jako celá řada témat ze zdravotnictví v moderních dějinách. Navíc má toto téma výrazný přesah, protože s ním jsou spojené otázky genderové, sociální, do jisté míry i národnostní a správní. Výběr proto považuji za zdařilý s výrazným potenciálem pro rozšíření našeho poznání. Za přínosné považuji též to, že autorka prošla systémem vzdělávání v ošetrovatelství od středního po vysokoškolské, což bezesporu přispělo jak v její orientaci v oboru a jeho struktuře či odborných termínech, tak to prohloubilo i osobní motivaci při psaní práce.

Rozčlenila ji do dvanácti, resp. deseti hlavních kapitol (úvod a závěr se nečíslijí), ve kterých nejprve představila cíle práce, použité metody, literaturu a archivní prameny, z nichž vycházela, a též definovala základní pojmy oboru ošetrovatelství. V páté kapitole, od níž začíná samotný hlavní text práce, se soustředila na vzdělávání a výchovu ošetrovatelského personálu, přičemž značnou pozornost věnovala historii České ošetrovatelské školy v Praze, stručně připomněla též existenci Německé ošetrovatelské školy a následně se rozvíjející síť ošetrovatelských škol jakož i kurzy a doškolování ošetrovatelského personálu. Zajímavý pohled na sociální postavení ošetrovatelky přináší šestá kapitola, po níž se autorka zaměřila na samotnou činnost diplomovaných sester, která byla značně široká. Následuje kapitola o ošetrovatelském personálu za války, na něž ne úplně organicky navazuje spíše podkapitola o ošetrovatelském stejnozemci. Poslední dvě kapitoly autorka věnovala bohaté spolkové činnosti ošetrovatelky a jejich mezinárodní spolupráci, která jen dokládá, nakolik byl tento obor široce ukotven a jak byl kontakt se zahraničím důležitým pro celý rozvoj oboru, mj. i díky Alici G. Masarykové. V závěru autorka zodpovídá na otázky, které si položila ve druhé kapitole.

Je zřejmé, že struktura práce je v zásadě logická, autorka přináší řadu zajímavých poznatků, text je psán kultivovaným jazykem, stylistických nepřesností nebo hrubek se v práci objevuje v zásadě jen málo. Občas není zřejmé, zda podléhá jazyku pramene, nebo zapomněla vyznačit citaci (s. 106), v případě tzv. „pasírek“ předchází zmínka o nich pozdějšímu textu, kde autorka teprve vysvětluje význam dnes již neužívaného slova, a v jednom případě jsem narazil na opakování textu. To vše by se dalo označit za marginálie, které textu jen trochu ubírají na kráse. Jenže po přečtení několika kapitol jsem začal mít velmi intenzivní pocit, že práce vykazuje několik zásadních problémů, od nichž se odvíjí další. Vezmu-li to od začátku, je to již samotné vymezení práce. To je poměrně široké – s potřebným přesahem při uvedení do problematiky zahrnuje více jak půlstoletí v průběhu něhož došlo k řadě podstatných správních změn, které se logicky musely odrazit i ve sledované tematice. Proto bych očekával, že autorka již v úvodu konkretizuje ono spojení „české země“ a přístup k němu. Spíše mimoděk uvádí, že „Zahrnuje do roku 1918 Čechy a Moravu a od roku 1918 pak celé území Československa.“ (s. 15). Jenže ono spíše pomocné spojení „české země“ v zásadě zahrnuje území dnešní České republiky (tedy i Slezsko). Je sice logické a potěšující, že autorka v meziválečném období neopomíná ani Slovensko a Podkarpatskou Rusi, ale v období let 1938-1945 zcela pominula existenci Říšské župy Sudety (Slovenský štát též nezmiňuje, což ale nevnímám jako nedostatek) a v krátkém období po válce se už o Slovensku nezmiňuje, což odporuje deklarovanému záměru. Ostatně období po roce 1945 je zmíněno celkově

pouze velmi zběžně, počínaje údobím tzv. třetí republiky a změnami souvisejícími s komunistickým pučem konče – pak se vkrádá otázka, zda by bývalo nebylo lepší neomezit sledované období na 1900–1945. Vrátil-li se ke geografii, do roku 1918 autorčin výzkum zahrnuje zhruba Čechy a Moravu, v meziválečném období Československo, poté pouze protektorát a nakonec opět pouze ČR, což působí celkově nevyrovnaně. I tak je však pozornost věnovaná jiným oblastem než Praze poněkud nevyvážená, zejména v případě bývalých německojazyčných oblastí, kde autorka přináší pouze základní informace. Pochopitelně to vzbuzuje otázku proč, kterou mimoděk objasňuje třetí kapitola – *Práce s prameny a literaturou*. Sice pochopitelně pozitivně kvitují práci s obsáhlým a nezpracovaným fondem Česká státní škola ošetřovatelská Praha II. – Nové Město z Archivu hlavního města Prahy i s dalšími fondy z tohoto archivu, avšak výzkum v dalších archivech zahrnul již pouze osobní fondy. To v zásadě znamená, že autorka z nějakého důvodu nepracovala s celou řadou fondů z centrálních nebo regionálních archivů. Namátkou z Národního archivu to jsou fondy Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, 1913 (1918)–1938 (1939) a Ministerstvo sociální a zdravotní správy, (1933) 1939–1944, Říšský protektor, resp. Německý státní tajemník, ze Státního oblastního archivu v Litoměřicích fond Říšské místodržitelství Liberec atd. (byla by jich celá řada). Logicky pak muselo dojít ke značnému zúžení pohledu. To se sice autorka snažila vyrovnat použitím celého spektra dobové literatury a odborných časopisů, ale v případě svého heuristického výzkumu překvapivě nezaznamenala, že v roce 2017 byla v Olomouci obhájena disertační práce na podobné téma s názvem *Ošetřovatelské školství v meziválečném Československu v mezinárodních souvislostech* Růženy Zaoralové, která byla v témže roce zveřejněna na webu. Tato práce ji mohla jednak pomoci s nasměrováním i s řadou informací, které Růžena Zaoralová zjistila – mj. např. k Ošetřovatelské škole Kongregace Milosrdných sester sv. Kříže v Chomutově, o níž se jinak autorka zmiňuje jen velmi stručně. Školitelkou dr. Zaoralové byla navíc doc. Jana Kutnohorská, jejíž publikace *Historie ošetřovatelství* vyšla v roce 2010. Relativizuje tak tvrzení autorky o absenci „*souborné publikace poukazující na vývoj ošetřovatelství, která by byla dostupná na trhu a zároveň by vycházela z primárních historických pramenů, na které by odkazovala a pokrývala potřebu ucelené publikace pro studium budoucích sester v oblasti dějin daného oboru.*“ (s. 14) Autorka ji ve své práci bez souvislostí jednou zmiňuje (pozn. 9) bez toho, aby se k ní nějakým způsobem vymezila, což mi přijde minimálně zvláštní.

To, že autorka pominula výzkum v Národním archivu pak v širších souvislostech vedlo k tomu, co bych nazval „institucionálním neukotvením“ práce. Míním tím to, že ošetřovatelství i ošetřovatelské školství jsou v práci takovým ostrovem samo o sobě. Přitom je zřejmé, že důležitou roli musela mít konkrétní ministerstva, která vytvářela strukturu a náplň zdravotní péče, k níž se vázaly zákony, nařízení atp. To autorka zmiňuje v období do roku 1918, pak již spíše nahodile. Jinak řečeno, očekával bych, že práce začne nastíněním správní struktury zdravotnictví a jeho vývoje (což je jistě nelehká záležitost vzhledem k dějinným událostem), ale odpovídá nárokům disertační práce. Zde navíc mohla autorce pomoci monografie Radky Šustrové *Zastřené počátky sociálního státu: Nacionalismus a sociální politika v Protektorátu Čechy a Morava* (2020), která vychází z její disertace, a kde se obsáhle zabývá i zdravotnictvím v meziválečném období. Postrádám proto i širší využití sbírek zákonů ze sledovaného období a určitě i systematičtější práci s daty ze Státního úřadu statistického – je dobře, že autorka zmiňuje různé statistické údaje, ale velmi často opět spíše nahodile bez sledování širšího trendu. Např. na s. 141 nalezneme řadu zajímavých údajů, ovšem bez odkazu na zdroj.

Již zmiňovaná geografická nevyrovnanost autorčina záběru se projevila i v kapitole *Ošetřovatelský personál v době válečné* (zavádějící je poněkud i samotný název kapitoly), kde se navíc dopustila i neopominutelných faktických chyb (viz dále). Jedná se zejména o období před druhou světovou válkou. Zde autorka sice zmínila řadu nových aktivit, kterou sestry v předválečné době měly, ale až na jednu

zmínku pominula jejich velmi důležitou úlohu při koncipování a realizaci celého systému civilní protiletdecké ochrany (což pak pokračovalo i v období protektorátu). V souvislosti s protektorátem autorka trochu ztratila pozornost, když napsala: „*Sociální činnost byla přesunuta např. pod Ministerstvo sociální péče a zdravotní správy (MSPZ), kde např. d.s. Marta Šindlerová našla uplatnění jako referentka ošetrovatelské a zdravotní služby v rodinách (OZSR) v odboru IIa/4. tak bylo podchyceno pokračování péče o matky a děti, které bylo započato v rámci ČSČK. Do rámce činnosti tohoto referátu ve vztahu k ošetrovatelské péči příslušelo vydávání směrnic a pokynů pro výkon a organizaci OZSR v ČSR, výcvik sester pro OZSR, schvalování osnov krátkodobých postgraduálních kurzů pro sestry OZSR, svolávání pracovních sjezdů sester, přednášky OZSR v ošetrovatelských školách, organizování konferencí, schvalování nových stanic a zdravotních sester pro tyto stanice.*“ Pominul bych to jako překlep, pokud by na s. 156 nepsala: „*Do slibně se vyvíjející práce Spolku diplomovaných sester přišel počátek 2. sv. v. se všemi krutými následky pro celou republiku. Spolek narychlo zřídil umístovací odbor, který měl plné ruce práce s hledáním náhradních pracovišť pro sestry, které musely opustit zabraná území.*“ a opět na s. 161: „*Také žákyně ošetrovatelských škol byly zapojeny do válečného dění. V roce 1938 se žákyně 2. ročníku české ošetrovatelské školy zapojily do sbírky šatstva pro válečné uprchlíky, kterou pořádal ČSČK a věnovaly oděvy odložené i zánovní.*“ Z toho jednoznačně vyplývá, že autorka začátek 2. světové války klade do roku 1938 a dává jej do souvislostí s událostmi, k nimž došlo v souvislosti s Mnichovskou dohodou. Kvůli tomuto zmatení píše o „*válečných uprchlících*“ a navíc se ani nedozvíme, zda v případě sester šlo o sestry, které odešly proto, že v pohraničí pracovaly a své bydliště měly ve vnitrozemí, nebo v pohraničí bydlely a uprchly v důsledku nátlaku a obav.

Autorka, jak už jsem zmínil v úvodu posudku, pak zcela pominula situaci na odstoupených územích, která se stala integrální součástí nacistického Německa. Další vývoj zde určovala zejména Nacionalistická péče o blaho lidu (NSV), v níž měly sestry velmi důležitou a širokou úlohu. Systém zdravotní péče pod hlavičkou NSV byl poměrně progresivní a založený na prevenci a terénní práci s lidmi, kterou zastávaly právě sestry. Autorka mohla v tomto případě rezignovat na institucionální ukotvení, jakkoliv je k tomu dispozici literatura, a přiblížit to, co jí je blízké – samotnou činnost a náplň sester. Mohla i použít obezličku s tím, že v období 1938-1945 již odstoupené pohraničí nebylo součástí českých zemí, a soustředit se na Protektorát Čechy a Morava. Jenže my se o těchto zásadních událostech nic nedozvíme. A i v případě protektorátu je výsledek sporný – větší část textu k tomuto období tvoří vzpomínky se středobodem v událostech v Terezíně na konci války, resp. v prvních mírových dnech. Jestliže jindy jsem poměrně obsáhlé citace vnímal jako integrální součást práce (byť by bylo možné diskutovat o tom, zda je více nezkrátit a spíš celkově analyzovat), zde posloužily spíš jako zástěrka toho, že se o proměnách v ošetrovatelství, včetně každodennosti sester příliš nedozvíme (přitom i zde měly důležitou roli v protiletdecké ochraně a při činnosti po náletech na celou řadu měst v protektorátu, včetně Prahy).

Možná by se dalo zmíněným problémům předejít, pokud by se autorka v úvodu více soustředila na metodologii, která nemá být pouze výčtem použitých metod historického výzkumu, což bylo de facto to jediné, co k tomu Mgr. Vytejšková v jediném krátkém odstavci uvedla (!) (s. 13). To, co bych ještě nehodnotil tak příkře u magisterské práce, u disertační již přejít nemohu.

Mé připomínky však neznamenaají, že by se nedaly nalézt pozitivní stránky práce. Jak jsem již zmínil, autorce byly zdaleka nejbližší aspekty vývoje ošetrovatelství a samotná náplň práce a životní podmínky žen, které v tomto oboru působily. Je to poutavý příběh o silných a odhodlaných ženách ve světě, který se na ně, s výjimkou skupiny osvícených mužů, díval skrz prsty. Byla jich z počátku hrstka, musely si vydobýt místo i přes mizerné sociální podmínky, riziko nemocí a fakt dlouhých pracovních směn bez

řádného odpočinku – navíc často v nedůstojných podmínkách. Autorka tento příběh složila z mnoha střípků, a i když se chvílemi může zdát, že by se dalo ubrat konkrétních jmen, která se objevují pouze jednou, a místo toho více syntetizovat, je to spíš věc názoru. Boj sester o světlo na slunci zasadila do mezinárodního kontextu (i zde by šly využít zahraniční fondy dostupné online), což vynikne zejména při vědomí toho, jak vypadal vývoj po roce 1948, kdy jsme ztratili spojení se západním světem. Zdůraznila roli důležitých osobností, ale zároveň (byť někdy trochu neorganicky) zmínila i osudy žen z perspektivy „malých dějin“. Jen je škoda, že to v některých ohledech nedotáhla – např., když zmiňovala platy, stálo by za to uvést tehdejší průměrný příjem, či příjmy v jiných oborech, aby srovnání vyniklo. Z textu je zřejmé zaujetí autorky i vztah ke zkoumanému tématu, takže bych si nedovolil zpochybňovat to, co v kontextu zmiňuje v úvodu – že výzkumu a psaní práce věnovala hodně času a energie.

Problém, jak jsem nastínil, se však skrývá jinde a sráží práci jako celek. Časové a geografické vymezení mělo být buď jiné, nebo se jej autorka měla držet a přizpůsobit tomu i svůj archivní výzkum. Ve struktuře práce neměla zapomenout na to, že na vývoj oboru měly logicky vliv záležitosti odehrávající se vlastně mimo něj v rámci daleko širší struktury, do níž téma nezasadila a působí tak jako solitér. A nakonec – autorka si sice položila badatelské otázky, na něž v závěru smysluplně a obsáhle odpověděla, ale jako by se pak zapomněla ptát dál. Přitom možných otázek se vynořovala celá řada, a i proto neměl být závěr pouze zodpovězením několika otázek, ale obsáhlejší syntézou zjištěných skutečností i s naznačenými směry pro další bádání a třeba i konstatováním skutečností, které se nepodařilo zcela objasnit a z jakého důvodu. Jinak se na to logicky může ptát třeba oponent.

Po důkladném zvážení všech pro a proti a přes výše uvedené výtky konstatuji, že disertační práce Mgr. Renaty Vytejkové *Vývoj ošetřovatelství a ošetřovatelského školství v první polovině 20. století v českých zemích* prokazuje předpoklady autora k samostatné tvořivé vědecké práci a k udělení titulu „Ph.D.“ za jménem.

v Ústí nad Labem, 2. května 2024

doc. Mgr. Martin Veselý, Ph.D.

katedra historie FF Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem